

PHONETIC CHARACTERISTICS OF NEW LIFE STYLE

Abdumalik Maxmudov Avaz o`g`li¹

¹ Bukhara State University, Faculty of Philology, 3rd year student of Philology and Language Teaching (Uzbek)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4976376>

ARTICLE INFO

Received: 05th June 2021

Accepted: 10th June 2021

Online: 15th June 2021

KEY WORDS

Phonetics, sound properties, phonemes, lip and non-lip vowels, consonants, assimilation, consonant.

ABSTRACT

Phonetic features, origin, enrichment of words and their use among the population.

YANGI-HAYOT SHEVASINING FONETIK XUSUSIYATI

Abdumalik Maxmudov Avaz o`g`li¹

¹ Buxoro davlat universiteti Filologiya fakulteti Filologiya va tillarni o`qitish (o`zbek) ta`lim yo`nalishi 3-bosqich talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 05-iyun 2021

Ma`qullandi: 10-iyun 2021

Chop etildi: 15-iyun 2021

KALIT SO`ZLAR

Fonetika, tovushlar xususiyati, fonemalar, lablangan va lablanmagan unlilar, undoshlar, assimilyatsiya, jarangsizlashish.

ANNOTATSIYA

Yangi-hayot shevasiga kirib kelgan so`zlarning fonetik xususiyati, kelib chiqishi, aholi orasida so`zlarning boyishi va ularning qo`llanilishi.

Jamiyat, unda faoliyat ko`rsatayotgan xalq tinimsiz rivojlanish va taraqqiyotda bo`lgani kabi ularning tili ham uzluksiz boyib borishi tabiiy holdir. Tilning boyishida esa dialektlarning o`ziga xos o`rni mavjud. Chunki shevaga xos so`zlar jonli xalq tilining yorqin namunasidir.

O`zbek shevalarining klassifikatsiyasiga ko`ra Buxoro shevasi o`rta o`zbek shevalari guruhi yoki qarluq-chigil-uyg`ur lahjasi guruhiga mansubdir. U ikki tilda – o`zbek va tojik tillarida so`zlovchi hamda bir tilda – o`zbek tilida so`zlovchi mahalliy aholi nutqini o`z ichiga oladi. O`zbekcha-tojikcha

ikki tillilik Buxoro shahri, atrof qishloqlari va ayrim tumanlarining qishloq aholisi o'rtasida mavjuddir. Bir tilli aholi Buxoro tumani bo'ylab tarqalgan bo'lib ikki tilli aholiga nisbatan ko'pchilikni tashkil etadi.

Buxoro viloyati aslida qorluq-chigil-uyg'ur lahjasiga kiritilgan bo'lsada, viloyatdagi ayrim tumanlar, shu jumladan, Kogon tumani aholisi tilida fors-tojik tili elementlari ham uchraydi. Ushbu hudud aholisi shevasining fonetik xususiyatlari quyidagilardir:

- 1) o fonemasi lablangan barqaror unli bo'lib, tojikcha lablanga o unlisiga juda yaqin turadi. Masalan, *bo:g', bozo:r, orom, kelohti, boropti* kabi. O unlisi birmuncha cho'ziq va o' ga yaqin talaffuz etiladi;
- 2) til orqa burun undoshi *ng* bilan tugagan so'zlarda qo'shimcha tovush sifatida *g* yoki *k* talaffuz etiladi: *mangg, olingg, o'qingk-chi* kabi;
- 3) ko'rsatish olmoshining ana, mana, ana bu, mana bu shakli shevamizda -*heylo* ko'rinishida bo'lib, Kogon tumani aholisi ushbu so'zni -*haylo* ko'rinishda o'rta *keng unli(e)ni- quy keng(a) unlisiga* moslashtirgan holatda talaffuz qiladi: *heylo\haylo* kabi;
- 4) burun undoshi *ng* ba'zan ikki unli orasida kelganda *ng* harfiy birkmalik xususiyatini yo'qotadi ya'ni alohida *n* va *g* tovushlarga bo'linadi va shu kabi talaffuz etiladi: *manga, yongan, sanga* kabi;
- 5) lab undoshlaridan *p* va *f* tovushlari o'zaro variant sifatida talaffuz qilinadi: *(f)pikr, (f)paqat, ka(f)pt, ha(f)pta* kabi;
- 6) ko'plik va hurmat ifodalovchi -*lar* ko'rsatkichi -*la* shaklida talaffuz qilinadi: *kimla? ula, dadamla, sila* kabi;

Yangi-hayot hududi shevasida fonetik hodisalar ham mavjud bo'lib, o'ziga xoslik kasb etadi.

Jumladan:

Lab gamoniyasi buzilgan holatidagi misol.: uyqum- o'xim; uzum-uzim; ko'nglum//ko'ngilim//ko'ngl'm

Bir tovushning yon tovushga moslashishi yoki ikki noo'xshash tovushning o'xshash bo'lib qolishi. Assimilatsiya ikki xil bo'ladi. Oldinda oldingi tovush ta'sirida keyingi tovush o'zgarsa, **progressiv assimilatsiya** deyiladi. Keyingi tovush ta'sirida oldingi tovush o'zgarsa, **regressiv assimilatsiya** deyiladi

Yangi-hayot hududi shevasidagi Progressiv assimilyatsiya: ketti, aytti, bo'lli;

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Regressiv assimilyatsiya:** tussiz

Dissimilyatsiya lotincha dissimatio so'zidan olingan bo'lib, o'xshamaslik ma'nosini bildiradi. Ikkita bir xil yoki qisman o'xshash tovushning o'zaro ta'sirida noo'xshash bo'lib qolishi Bu hodisani assimilatsiyaning aksi deyish mumkin Dissimilatsiya ham ikki xil bo'ladi Oldingi tovush ta'sirida keyingi tovush o'zgarishga uchrasa, **progressiv dissimilatsiya** deyiladi. Keyingi tovush ta'sirida oldingi tovush o'zgarsa **regressiv dissimilatsiya** deyiladi

Yangi-hayot hududi shevasidagi Progressiv dissimilyatsiya:zarur-zaril, goshtni-go'shshi

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Regressiv dissimilyatsiya:**maqтанmoq- maxtanmoq,masqara-masxara;

Sinkopa (yun. synkope — qisqartirish) — soʻz oʻrtasidagi tovushning tushib kolishi: oʻgʻil > oʻgʻlim kabi;

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Sinkopa**: burun-brin\birin;

Apokopa (yun. arokore — tugallanmani qisqartirish) — soʻz oxiridagi unli yoki undoshning yoxud qoʻshma soʻzdagi 2-qismning tushib qolishi: baland > balan, doʻst > doʻs; kilogramm > kilo, metropoliten > metro kabi.

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Apokopa**: Toshkent-Toshken, xursand-xursan, gisht-gʻish, daraxt-darax, goʻsht-goʻsh, baland-balan;

Proteza (yun. prothesis — oldindan joylash) — talaffuzni qulaylashtirish uchun soʻzning eng boshida tovush (odatda, unli) orttirilishi. Oʻzbek tilida oʻkuz—hoʻkiz, ogʻoch—yogʻoch singari tarixiy taraqqiyot jarayonidagi ayrim holatlarni hisobga olmaganda (bu yerda undosh orttirilgan), Proteza hodisasi, asosan, arab va fors tillaridan oʻzlashgan yoki rus tili orkali yevropa tillaridan kirgan soʻzlar talaffuzida uchraydi. Bunday soʻzlarning boshida, u, oʻ yoki i unlisi orttirib talaffuz qilinsada, bu holat yozuvda aks etmaydi: roʻmol — oʻramol, roʻza — oʻraza, ray-hon — irayhon; stol — istol, stul — ustul, istul, shtraf — ishtraf, stansiya — istansa kabi.

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Proteza**: ip-yip, stadion-istadyon, rus-oʻris, stol-istol, echki/iechki;

Epenteza (yun. epenthesis — (tovush) orttirish, qoʻshish) — soʻz tarkibida aslida boʻlmagan tovush, harf, boʻgʻinning paydo boʻlishi; fikr > fikir, hukm — hukum; brigadir > birgadir;

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Epenteza**: oila-oyla, hukm-hukum, doim-doyim, faxr-faxir, shkaff-shikap, oʻrdak // uoʻrdak;

Epiteza (yun. epithesis) — soʻz oxirida muayyan fonetik yoki morfologik taʼsir ostida shu soʻzda aslida boʻlmagan tovushning ortishi: tank > tanka, kiosk > kioska kabi.

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Epiteza**: kiosk-kioska, tank-tank, bank-banka;

Reduksiya ham nutqda muayyan fonemaning kucheiz talaffuz etilishi yoki tushib qolishi bilan bogʻliq fonetik oʻzgarishlardan biridir.

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Reduksiya**: bilan-b:lan, biroq-b:roq, bilim-b:lim;

Metateza (yun. metathesis — oʻrnini almashtirish) — soʻzdagi tovushlar (asosan, undoshlar)ning oʻzaro oʻrin almashtirish; tovush oʻzgarishlarining bir turi. Masalan: tuproq — turpoq, toʻgʻramoq — toʻrgʻamoq, ahvol — avhol va h.k. Metateza ogʻzaki tilga, shevalarga hamda bolalar nutqiga xos hodisa boʻlib, baʼzan bunday oʻzgarishlar adabiy tilning tarixiy taraqqiyoti natijasida yoki boshqa tillardan soʻz oʻzlashtirish jarayonida tilda mustahkam oʻrin olib, adabiy meʼyorga aylanadi: yomgʻir<yogʻmir, daryo<dayro;

Yangi-hayot hududi shevasidagi **Metateza**: yomgʻir-yogʻmir, tuproq-turpoq, isitma-istima, aylanmoq-aynalmoq;

Jarangsizlashish: turibdi-turupti-tur'pti

Soʻz oʻrtasidagi unlilar talaffuzda tushib qolishi mumkin. /devona-devna/

Soʻz oxirida talaffuzda sonor undosh, boshqa sonor undosh kabi talaffuz qilinadi: devor/devol

Xulosa.

Olib borilgan izlanishlar shuni koʻrsatadiki, Kogon tumani, xususan, Yangi-hayot shevasiga kirib kelgan soʻzlarning fonetik sathini oʻrganish jarayonida aholi

tomonidan soʻzlarning turlicha talaffuz etilish holatlari kuzatildi. Vaqt oʻtish mobaynida aynan bir soʻzning tovush tarkibi ham turlicha boʻlib oʻzgarganini yuqoridagi misollar orqali koʻrishimiz mumkin. Tilimiz imkoniyatlari naqadar rang-barang ekanligi tahlil jarayonida oʻz isbotini topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. -T.: Oʻqituvchi, 1996.
2. Jamotxonov H.A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. -T., 2004. (1, 2- qismlar)
3. Maxmudov N. Maʼrifat manzillari. - T.: M aʼnaviyat, 1999.
4. Nurmonov A, Yoʻldoshev B. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. -T.; Sharq,, 2001.
5. Nurmonov A, Rasulov R. Oʻzbek tili jadvallarida. -T.: Oʻqituvchi, 1993.
6. Sodiqov A, Abduazizov A, Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. -T., 1981 .
1. 7.Shermatov A, Choriyev B, Umumiy tilshunoslik kursidan mustaqil ishlar - T.: Oʻqituvchi, 1989.
7. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. - T.: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi.